

UOT 902

TURAN HƏŞİMOVA

AMEA Naxçıvan Bölməsi

turanheshimova@mail.ru

VƏLİ BAXŞƏLİYEV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

velibahshaliyev@mail.ru

ORTA TUNC DÖVRÜNÜN POLİXROM BOYALI KERAMİKA MƏMULATINDA ƏKS OLUNAN İNANCLAR

Naxçıvanda Orta Tunc dövrü Boyalı qablar mədəniyyətinin müəyyən bir mərhələsi polixrom boyalı qablarla xarakterizə olunur. Bu tip keramika Naxçıvanda, demək olar ki, bütün Orta Tunc dövrü yaşayış yerlərindən aşkar olunmuşdur. Polixrom boyalı qabların naxışları həndəsi ornamentlərdən, heyvan və insan təsvirlərindən ibarətdir. Heyvan və insan təsvirlərindən ibarət olan müxtəlif kompozisiyalı təsvirlərə Orta Tunc dövrünün son mərhələsində daha çox rastlanmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, keramika nümunələrindəki həndəsi ornamentlər quş, at, it və digər heyvan təsvirləri insanların dünyagörüşünü əks etdirmişdir. Mifik rəsmlərin də yer aldığı bu tip təsvirlər qədim insanların ideoloji təsəvvürləri ilə də bağlı olmuş, onların zəngin mənəvi dünyasını əks etdirmişdir.

Açar sözlər: Naxçıvan, Orta Tunc dövrü, polixrom boyalı keramika, ideologiya, mənəvi mədəniyyət.

Naxçıvanda Orta Tunc dövrü Boyalı qablar mədəniyyətinin müəyyən bir mərhələsi polixrom boyalı qablarla xarakterizə olunur. Bu tip keramika Naxçıvanda, demək olar ki, bütün Orta Tunc dövrü yaşayış yerlərindən aşkar olunmuşdur. Polixrom boyalı qabların naxışları həndəsi ornamentlərdən, heyvan və insan təsvirlərindən ibarətdir. II Kültəpədən aşkar edilmiş ilk mərhələyə aid polixrom boyalı qablar sarı, ya da ağ rəng üzərinə qara və qırmızı xətlərlə çəkilmiş zəngin kompozisiyalı ornamentlə naxışlanmışdır. Naxışlar düz və dalğalı xətlər, torlu üçbucaq və romb düzülərindən ibarətdir. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, polixrom boyalıların böyük bir qismi forma verməyən parçalarla təmsil edilmişdir.

I Kültəpədən aşkar edilmiş qoşa qulplu matra formalı qab dar boğazlı və yastı oturacaqlıdır. Qabın boğazının altı və gövdəsinin yan tərəfi qara rəngli incə xətlə naxışlanmışdır. Üzərinə qırmızı rənglə altıbucaqlı ulduz çəkilmiş, ulduzun ətrafı qara rənglə çəkilmiş xətlərlə haşiyələnmiş, künclərinin arasına qara və qırmızı rənglərlə quş rəsmləri çəkilmişdir (1, s. 115, Şəkil 27, 4).

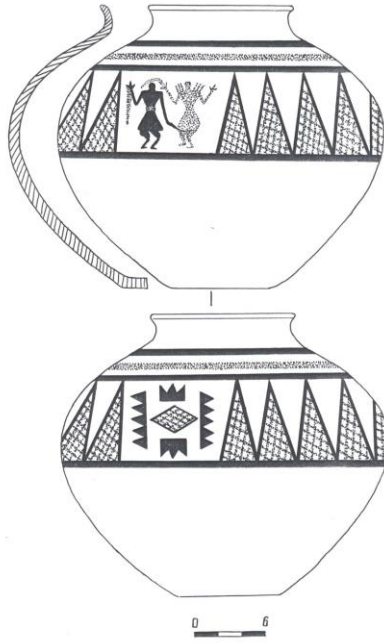
Polixrom boyalı qabların bir qrupunun üzəri sarı rənglə boyanaraq qoşa xətlər arasına alınmış həndəsi ornamentlə naxışlanmışdır. Bu qrupa daxil olan kasa və çölmək tipli qabların bəziləri yalnız qara rənglə, bəziləri isə qara və

Məqalə tarixəsi:

Göndərilib: 27.02.2019, qəbul edilib: 26.03.2019

qırmızı rənglərlə naxışlanmışdır. Ağzının kənarı xaricə qatlanmış, qabarıq gövdəli kasalar gövdəsinin formasına görə bir-birlərindən fərqlənirlər. Başlıca olaraq Şahtaxtı və Qızılburundan aşkar olunan kasalar bu tip qabların geniş yayılmış formalarındandır. Onların gövdəsi çiyin hissədə qabarıq olub oturacağa doğru daralır və yastı oturacaqla tamamlanır (1, s. 114-115, Şəkil 26, 1; Şəkil 27, 9, 12). Şahtaxtı kasaları qara və qırmızı rənglə çəkilmiş bitişik romblar, Qızılburun kasaları isə yalnız qara rənglə çəkilmiş romb düzümləri ilə naxışlanmışdır. Şahtaxtı kasalarının bir qrupunda qara rənglə çəkilmiş rombların içərisinə diaqonal boyunca qırmızı, ya da qara rənglə doldurulmuş qoşa romblar yerləşdirilmişdir. Xaricə qatlanmış ağız kənarlı, konusvari gövdəli Şahtaxtı kasalarının bir qrupu torlu üçbucaqlarla naxışlanmışdır.

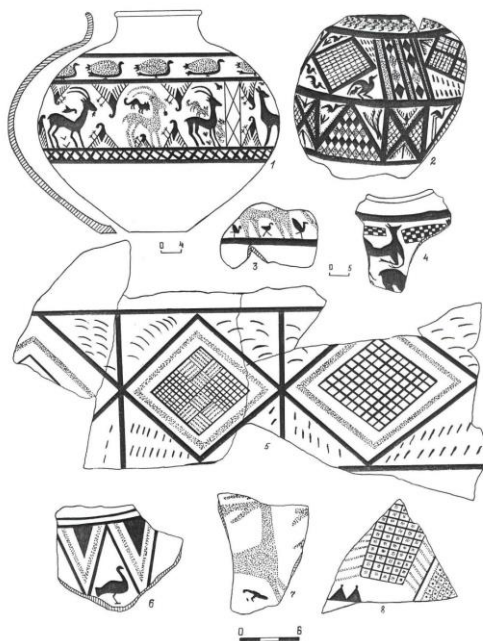
Şəkil 1. Qızılburundan aşkar olunmuş polixrom boyalı küpə.

Polixrom boyalı çölməklər üç nümunə ilə təmsil olunmuşdur. Geniş ağızlı, xaricə qatlanmış ağız kənarlı, qabarıq gövdəli çölməyin gövdəsinin mərkəzi qismi sarı rənglə boyanaraq qırmızı rənglə çəkilmiş bitişik torlu romblarla naxışlanmış, naxışlar aşağıdan və yuxarıdan qara rəngli xətlə məhdudlaşdırılmışdır (1, s. 116, Şəkil 28, 4). İkinci çölmək xaricə qatlanmış ağız kənarlı, silindirik boğazlı, qabarıq gövdəlidir. Gövdəsinin mərkəzi hissəsi sarı rənglə boyanaraq qara və qırmızı rənglə çəkilmiş torlu romblarla səliqəli naxışlanmışdır (1, s. 116, Şəkil 28, 5).

Qızılburundan aşkar olunmuş bikonik gövdəli, qısa boğazlı çölməyin naxışlanma motivi digərlərindən fərqlənir. Onun boğazının altı qara və qırmızı rənglərlə çəkilmiş enli düz xətlərlə, gövdəsinin mərkəzi qismi isə sarı rəng üzərindən qoşa xətlər arasına alınmış bitişik romblarla naxışlanmışdır (1, s. 116, Şəkil 28, 9). Şahtaxtı və Qızılburundan (Şəkil 1) aşkar edilmiş küpələrin

bir qrupu daha fərqli stildə naxışlanmışdır. Bu qabların gövdəsi qoşa xətlər arasına alınmış həndəsi ornamentlə, boğazının altı isə iki, ya da üç sıra qara və qırmızı rəngli düz xətlərlə naxışlanmışdır. Zahirən bir-birinə bənzəyən bu naxışlar heç də təkrarlanmamışdır.

Şəkil 2. Zəngin naxışlı polixrom boyalı qablardan nümunələr:
1 - Şahtaxtı, 6 - I Kültəpə, 2, 3, 4, 5, 7, 8 - II Kültəpə

Xaricə qatlanmış ağız kənarlı, qabarıq gövdəli Qızılburun küpələrindən birinin gövdəsi qara xətlər arasına alınmış bitişik torlu üçbucaqlarla naxışlanmışdır. Üçbucaqların arasında boş qalmış sahəyə bir yerdə həndəsi motivli kompozisiya, digər tərəfdə isə rəqs edən iki insan fiquru çəkilmişdir. İnsan rəsmləri olduqca sxematikdir. Onların biri qara rənglə, digəri isə qırmızı rənglə çəkilmişdir. Qara rənglə çəkilmiş, əlində yaylıq tutan fiqurun kişi, qırmızı rənglə çəkilmiş fiqurun isə qadın olduğu qeyd edilmişdir (Şəkil 1).

Ağzının kənarı xaricə qatlanmış, silindir boğazlı, qabarıq gövdəli küpə orijinal naxışlama stilinə malikdir (1, s. 116, Şəkil 28, 6). Bu küpənin gövdəsinin yuxarı qismi sarı rənglə boyanaraq tərəsi aşağıya, yaxud yuxarıya çevrilmiş torlu üçbucaqlarla naxışlanmışdır. Üçbucaqların tərəflərinə paralel çəkilən qırmızı rəngli torlu naxışlar onun bədii görkəmini daha da artırmışdır. Naxışlar aşağıdan və yuxarıdan üfüqi xətlərlə məhdudlaşdırılmışdır. Bu motivdə naxışlanmış küpələrin parçalarına Şahtaxtı və II Kültəpədə də rastlanmışdır. Şahtaxtıdan aşkar olunmuş küpələrdən birinin naxışlanmasında içərisi iki sıra bitişik romblarla doldurulmuş üçbucaqlardan istifadə olunmuşdur (1, s. 116, Şəkil 28, 7).

Qızılburun küpəsinin ornamentasiyası təkraredilməzliyi ilə fərqlənir. Belə hesab edirik ki, bu küpənin üzərindəki təsvirlər mifoloji məzmun daşımışdır. Fikrimizə görə, burada ritual rəqs səhnəsinin təsviri verilmişdir. Qədim insanların inancına görə, ovsun xarakterli ritual rəqslər bütün qəbilənin uğurunu və

müvəffəqiyyətini təmin etməli idi (6, s. 244). Bu tip motivlər, xüsusilə, ilahənin tayfa başçısı ilə evlənmə səhnəsi Şumer incəsənətində geniş yayılmışdır. İnsanlar belə hesab edirdilər ki, müqəddəs evlənmə ilə ilahənin tayfa başçısına keçən fəvqəltəbii xüsusiyyətləri onun tayfasını uğursuzluqlardan qoruya bilər.

Küpnin digər tərəfində rəsm edilən həndəsi fiqurlar da diqqəti çəkir. Fikrimizə görə, bu fiqurlar Malta xaçlarının özünəməxsus bir tərzdə ifadəsidir. Qədim insanların düşüncəsinə görə dünya mərkəzdən və onun dörd tərəfindən ibarət idi. Dünyanın dörd tərəfini qoruyan Tanrıların zoomorf və antropomorf obrazlarla təsvir edilməsinə qədim Şərqi sənətində rastlanmışdır. Daha sonra bu təsvirlər sxematikləşərək Malta xaçları şəklində düşmüşdür. Belə hesab edirik ki, Qızılburun küpninin üzərindəki təsvir dünyanın mərkəzini və onun dörd tərəfini simvolizə edən bir fiqurdur.

Qızılburun çölməklərinin biri indiyədək heç rastlanmayan orijinal naxışlanma stili ilə diqqəti çəkir. Naxışlar qoşa qara xətlər arasına alınmış torlu dördbucaq və onlara üfqi vəziyyətdə birləşdirilmiş üçbucaqlardan ibarət olmaqla qırmızı və qara rəngdə çəkilmişdir. Çölməyin boğazı və gövdəsinin aşağı qismi əlavə olaraq qara və qırmızı rəngli xətlərlə naxışlanmışdır (1, s. 118, Şəkil 30, 4).

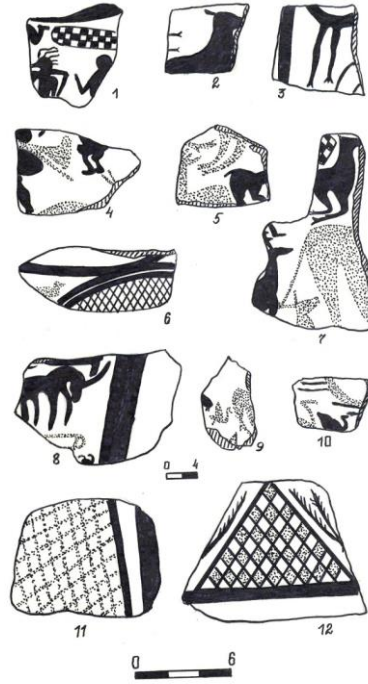
Ağzının kənarı xaricə qatlanmış, qısa boğazlı, qabarıq gövdəli zəngin naxışlı Şahtaxtı küpələrinin bənzərlərinə indiyədək rastlanmamışdır (Şəkil 2, 1). Küpnin gövdəsi qara rəngli xətlərlə üç qurşağa ayrılmışdır. Boğazının altındakı bölüm qara və qırmızı rənglərlə çəkilmiş bir-birinin ardınca yerləşdirilmiş quş təsvirləri ilə naxışlanmışdır. Ortadakı qurşaq daha zəngin motivdə, at, dağ keçisi, ceyran, canavar, stilizə edilmiş quş rəsmləri ilə naxışlanmışdır. Bu bölümə həmçinin, vəhşi quşların və heyvanların keçiyə, antilopa və digər heyvanlara hücum səhnələri də yer almışdır. Rəsmlərin arasına bir yerdə şaquli düz xətlərlə məhdudlaşdırılan baş-başa yerləşdirilmiş bitişik üçbucaqlar çəkilmişdir. Üçüncü bölüm qara rəngli xətlər arasına alınmış həndəsi ornamentlə naxışlanmışdır.

II Kültəpədən aşkar olunan iri həcmli küpə tipli qabların gövdəsinin mərkəzi qismi sarı rənglə boyanaraq heyvan, insan, quş rəsmləri, dama taxtası və başqa rəsmlərlə naxışlanmışdır (Şəkil 2; Şəkil 3, 1-10). Gövdə parçalarının bir qismi incə zövqlə, heyvan, quş rəsmləri və həndəsi motivdə naxışlanmışdır (Şəkil 2, 3, 5, 7, 8; Şəkil 3, 11-12). Həndəsi motivdə naxışlanmış gövdə parçalarının biri zövqlü naxışlanması ilə fərqlənir. Bu parçada qara rəngli torların içərisi qırmızı, qırmızı rəngli torların içərisi isə qara nöqtələrlə doldurulmaqla bənzərsiz bir bəzəmə stili yaradılmışdır (Şəkil 2, 8). Xaricə qatlanmış ağız kənarlı, qabarıq gövdəli kasalardan birinin üzərinə çəkilmiş dördbucağın içərisi sarı rənglə doldurularaq qara rəngli dalğalı xətlərlə naxışlanmışdır. Bu mərhələdə bitişik torlu romb və üçbucaqlardan ibarət naxışlar geniş yayılmışdır. Bu qabların naxışlanmasında Boyalı qablar mədəniyyətinin tənəzzülü aydın şəkildə nəzərə çarpır.

Arxeoloji tapıntılar bu dövrdə polixrom boyalıların yüksək inkişaf mərhələsinə çatdığını göstərir. Fikrimizə, bu mərhələ Orta Tunc dövrünün sonu üçün səciyyəvidir. Bu stildə naxışlanmış qabların bir tərəfdən I Kültəpə və II

Kültəpədə Orta Tunc dövrünün son təbəqəsindən aşkar olunması (3, s. 38-39), digər tərəfdən isə Şahtaxtı küpəsinin kompleksində Son Tunc və Erkən Dəmir dövrü üçün xarakterik qabların ortaya çıxarılması fikrimizi təsdiqləyir. Qeyd edək ki, Haftavantəpədə bu tipdə naxışlanmış keramikaya Son VI B təbəqəsində rastlanmışdır (9, s. 191-291).

Şəkil 3. II Kültəpədən aşkar olunmuş polixrom boyalı qablar.

Orta Tunc dövrü keramikası üzərindəki zəngin naxışların insanların mənəvi mədəniyyəti ilə bağlı olduğu və müəyyən məna ifadə etdiyi O.H.Həbibullayev (4, s. 251) və V.H.Əliyev (5, s. 171) tərəfindən qeyd edilmişdir. Tədqiqatçıların fikrinə görə, boyalı qablar üzərində olan naxışların mənası insanı əhatə edən təbiətlə, onların ideologiyası və dünyagörüşü ilə bağlı olmuşdur (5, s. 251). Araşdırmalara əsasən demək olar ki, I Kültəpə, II Kültəpə, Şortəpə, Qızılburun, Çalxanqala və digər abidələrdən aşkar olunmuş boyalı qablar üzərinə çəkilən dairə və bir-biri içərisində yerləşdirilmiş dairə rəsmləri Günəşi simvolizə etmişdir (4, s. 252).

I Kültəpə, II Kültəpə və Nəhəcirdən aşkar olunan boyalı qablar üzərində həmçinin ulduz rəsmlərinə də rastlanmışdır. Nəhəcirdən aşkar olunan monoxrom boyalı küpələrdən birində naxışların kompozisiyası səkkiz guşəli ulduz şəklindədir. II Kültəpədə isə bu tip təsvirə polixrom boyalı kasanın üzərində rastlanmışdır (5, s. 110). I Kültəpədən aşkar olunan matra tipli qabın üzərində altı guşəli ulduz, onun ətrafında isə quş rəsmləri çəkilmişdir. Ehtimal ki, burada Göy aləminin daha geniş təsvirinə cəhd edilmişdir. Səma cisimlərinin gil qablar üzərində çəkilməsi onların içərisindəki məhsulun mühafizəsi və bərəkətləndirilməsini ifadə etmiş, bərəkətin Göy aləmində məskənləşən Tanrılar tərəfindən verilməsi ilə bağlı ideoloji görüşləri əks etdirmişdir. Azərbaycan

xalqı içərisində yayılan inanca görə hər insanın bir bəxt ulduzu var. O ulduz söndükdə insanın həyatı sona çatır. Xalq arasında yayılmış «ilan ulduz görməyincə ölməz» ifadəsi də Göy cisimlərinin tanrılaşdırılması ilə bağlı ən tutarlı dəlillərdən biridir. Ulduzların insanların taleyini həll etməsi haqqındakı inanclar Şərqi xalqları içərisində geniş yayılmış, hökmdarların öz saraylarında ulduzların hərəkətindən xəbər verən münəccimlər saxlamasına səbəb olmuşdur.

O.H.Həbibullayev boyalı qablar üzərindəki üçbucaq və sınıq xətlərin dağları, dalğalı xətlərin isə axar suyu simvolizə etdiyini qeyd etmişdir (4, s. 272). Arxeoloji araşdırmalar Orta Tunc dövründə əkinçiliyin intensiv inkişaf etdiyini göstərir. Şübhəsiz ki, bu dövrdə su əkinçi-maldar tayfaların ideologiyasında məhsuldarlığın mənbəyi kimi müəyyən yer tutmuş və gil qablar üzərindəki təsvirlərdə öz əksini tapmışdır. Boyalı qablar üzərindəki təsvirlər bu ərazidə məskunlaşan qədim insanların dini mifoloji görüşlərini tam olmasa da, müəyyən dərəcədə əks etdirmişdir. Bu baxımdan Qızılburun və Şahtaxtı küpəsi üzərindəki təsvirlər daha əhəmiyyətlidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Qızılburun küpəsinin bir tərəfində ritual rəqs səhnəsi, digər tərəfində isə dünyanın beşhissəli qorizental struktrunu simvolizə edən həndəsi ornament verilmişdir. Bu fiqurun mərkəzində verilən romb fiqurunun içərisi qara və qırmızı xətlərlə torlu naxışla bəzədilmişdir. B.A.Rıbakovun fikrinə görə, dörd hissəli fiqurlar yalnız dünyanın dörd tərəfini deyil, həmçinin qədim əkinçilərin dördkünc formalı tarlasını ifadə etmişdir (8, s. 31-33). Ehtimal ki, bu təsvir qədim əkinçi tayfaların ideologiyasında tarlanın, məhsulun dünyanın dörd tərəfindən və göydən gələn bələdən, uğursuzluqdan mühafizə edilməsini simvolizə etmişdir. Bu inancların Naxçıvanda məskənləşən qədim tayfalar arasında yayıldığını Qızılburun nekropolundan aşkar olunan baş tərəfində beş çıxıntısı olan sancaqlar da təsdiq edir. Olduqca yüksək zövq və sənətkarlıqla hazırlanan bu bəzək əşyalarının qədim insanların ideologiyasını əks etdirməsi heç bir şübhə doğurmur.

Naxçıvanda məskunlaşan qədim əkinçi-maldar tayfaların mifoloji dünya-görüşü Orta Tunc dövrünün son mərhələsinə aid Şahtaxtı boyalı küpəsi üzərində xüsusilə aydın ifadə edilmişdir. Küpənin gövdəsinin üç hissəyə bölünməsi və naxışlanması qədim insanların dünyanın vertikal olaraq üç hissədən ibarət olması haqqındakı inanclarını əks etdirmişdir. Bu inanclara görə dünya Göy, Yer və Yeraltı hissədən ibarət olmuşdur.

Yuxarı qurşağda yerləşdirilən, bir-birinin ardınca düzülmiş quş təsvirləri Göy aləmini, ikinci sırada yerləşdirilən quş və dırnaqlı heyvanlar insanların da yaşadığı yer aləmini, vəhşi heyvanlar və vəhşi quşlar isə o biri dünyanı əks etdirmişdir. O biri dünyanın harada yerləşməsi ilə bağlı qədim insanların ideoloji təsəvvürləri olduqca müxtəlif olmuşdur. O biri dünyanın bəzən yerin altında, bəzən göydə, bəzən isə insanların yaşadığı dünyanın ətrafında olduğu düşünülmüşdür. Şübhəsiz ki, bu müəyyən təbiət hadisələrinin, suyun, meşədə və çöldə yaşayan heyvanların insanlara zərər verməsi, ölüm gətirməsilə bağlı olmuşdur. Şahtaxtı küpəsinin ikinci qurşağında insanların bu dünya və o biri dünya haqqındakı anlayışları binar oppozisiya halında verilmişdir.

Yaycı nekropolunda aşkar olunmuş monoxrom boyalı küpələrdən birinin gövdəsində iki sırada bir-birinin ardınca yerləşdirilmiş heyvan təsvirlərinə rastlanır. Üst sırada bir-birinin ardınca yerləşdirilmiş quş təsvirləri, ondan aşağıda isə maral, keçi və vəhşi heyvanların dırnaqlılara hücum səhnəsi təsvir edilmişdir. Vəhşi heyvanların dırnaqlılara hücum səhnəsi yalnız adi təbiət hadisəsinin təsviri ilə məhdudlaşmamış, qədim insanların mifoloji görüşlərini də əks etdirmişdir (7, s. 152). Bu motivdə naxışlanmış gümüş qablara Maykop, Trialeti, Karaşamb kurqanlarında rastlanmışdır. Gildən, yaxud metaldan hazırlanan qabların gövdəsinin müəyyən qurşaqlara bölünərək naxışlanması da tədqiqatçıların fikrinə görə, insanların mifoloji dünyagörüşünü əks etdirmişdir.

Quş rəsmləri Naxçıvanın boyalı keramikasının geniş yayılmış təsvirlərindəndir. Onların bir qismi nəcib quş təsvirlərindən ibarət olmuşdur. I Kültəpədən aşkar olunan boyalı qablardan birinin üzərində quş təsvirinin Günəşi simvolizə edən diskə birlikdə təsvir edilməsi onun Göy aləmi ilə bağlı olduğunu göstərir (4, s. 252). II Kültəpədən aşkar olunan küpə tipli qabın gövdə parçası üzərində rastlanan qaranquş və durna təsvirləri ehtimal ki, baharın gəlişini, fəsilərin dəyişməsilə bağlı insanların düşüncələrini əks etdirmişdir.

Şahtaxtı və II Kültəpədən aşkar olunan boyalı qablar üzərində o biri dünyanın təmsilçiləri olan vəhşi quş təsvirlərinə də rastlanmışdır. Vəhşi quşların mifoloji anlamda düşünülən o biri dünya ilə bağlılığı etnoqrafik materiallar və folklor nümunələri ilə də təsdiq edilir.

Heyvan və insan təsvirlərindən ibarət olan müxtəlif kompozisiyalı təsvirlərə Orta Tunc dövrünün son mərhələsində daha çox rastlanmışdır. Mifik rəsmlərin də yer aldığı bu tip təsvirlər bütöv şəkildə saxlanmasa da qədim insanların zəngin mənəvi dünyasını əks etdirir. II Kültəpədən aşkar olunan boyalı keramika parçalarından birinin üzərində buynuzlu mifik at təsviri verilmişdir (5, tablo XIX, 6). Qeyd olunduğu kimi, I Kültəpə yaşayış yerinin Erkən Tunc dövrü təbəqəsində at fiqurları aşkar olunmuşdur. Sərkərtəpədən aşkar olunan ritual qablar üzərində isə digər heyvanlarla yanaşı at təsvirləri də olmuşdur. Şahtaxtı boyalı küpəsinin üzərində canavarın ata hücum etmə səhnəsi təsvir edilmiş, həmin küpənin aşkar olduğu qəbirdə isə atla dəfn etmə adətinə rastlanmışdır. Aşkar olunan tapıntılar bu dövrdə atla bağlı inancların müəyyən yer tutduğunu göstərir. Atla bağlı inanclar indi də Azərbaycan xalqı içərisində geniş yayılmışdır. Məlum olduğu kimi, at mifologiyada həm göylə yer arasında, həm də o biri dünya ilə bu dünya arasında vasitəçi kimi verilir. Azərbaycan xalqının əfsanələrində at qəhrəmanların yaxın yoldaşı, onları təhlükədən xilas edən köməkçidir. «At muraddır» ifadəsi indiyədək Azərbaycan xalqının inanclarında yaşamaqdadır. Qəbirlərə bütöv heyvan skeletlərinin qoyulması, fikrimizcə, qədim insanların mifoloji düşüncəsi ilə bağlı olmuşdur. Təsərrüfatda işlədilən heyvanlar bu dünyada olduğu kimi, o biri dünyada da insanların yaxın köməkçisi olmalı idi. Atın o biri dünyaya yola salınan insanların yaxın yoldaşı olması haqqında düşüncələr, şübhəsiz ki, atın təsərrüfatda və insanların həyatındaki əhəmiyyəti ilə bağlı olmuşdur.

Orta Tunc dövrünə aid gil insan fiqurlarının az olmasına baxmayaraq, bu sahənin yerli zəmində inkişafı üçün şərait olmuşdur. Erkən Tunc dövründə insan fiqurlarına bənzədilən ocaq qurğuları artıq bu sahədə müəyyən təcrübə

əldə edildiyini göstərir. Erkən Tunc dövrünə aid sxematik formada hazırlanmış daş bütlər incəsənətin bu sahəsinin də qədim insanların inancları və dünyagörüşü ilə bağlı olaraq inkişaf etdiyini göstərir.

N.V.Fyodorov tərəfindən Qızılburun yaxınlığındakı qədim məbəddən aşkar olunan gil kişi fiquru gilinin tərkibinə və naxışlanma motivinə görə Orta Tunc dövrünə aid keramika məmulatı ilə yaxınlıq təşkil edir. İçərisi boş olan bu fiqur yüksək sənətkarlıqla hazırlanması ilə fərqlənir. V.H.Əliyevin nəşr etdiyi rəsmə görə fiqurun sifətinin yan tərəfləri örtüklə qapadılmış, başına çal papaq keçirilmişdir. Arxalıq tipli geyimdə hazırlanan fiqurun bədəni olduqca mütənasib və proporsionaldır. Arxalıq tipli üst geyimi dizlərindən bir qədər aşağıyadək uzanmışdır. Fiqurun qolları, gövdəsinin bel qismi və ayaqlarının ucları qırılmışdır. Fiqurun hündür papağına və ayaqlarına qırmızı rəng çəkilmişdir (2, s. 61).

Fiqurun qədim məbəd yerindən tapılması onun büt olduğunu, Tanrını simvolizə etdiyini söyləməyə əsas verir. Ehtimal ki, bu fiqurdan müəyyən mərasimlərin keçirilməsi zamanı istifadə edilmişdir. Ümumiyyətlə, Naxçıvan abidələrinin Tunc dövrü təbəqəsindən aşkar olunan gil fiqurların müəyyən mərasim və ayinlərin icrası zamanı istifadə edildiyi araşdırmalarla sübut olunmuşdur. Erkən Tunc dövrünün ilk mərhələlərindən başlayaraq kişinin cəmiyyətdə rolunun artması çoxsaylı faktlarla sübut olunur. Odur ki, Orta Tunc dövründə sitayiş əşyalarının kişi fiquru formasında hazırlanması tamamilə qanunauyğundur. Bu faktlar Orta Tunc dövründə kişilərin cəmiyyətdə artan nüfuzu, iqtisadiyyatda onun mövqeyinin güclənməsi ilə bağlı olmuşdur (2, s. 62).

Orta Tunc dövründə kişinin cəmiyyətdə mövqeyinin möhkəmlənməsi həm iqtisadi, həm də siyasi amillərlə bağlı olmuşdur. Əkinçilik və maldarlığın intensiv inkişafı, dağ mədən işinin yüksəlişi, sənətkarlığın müxtəlif sahələrinin, xüsusilə metallurgiya və metalışləmənin ixtisaslaşdırılmış peşəyə çevrilməsi kişi əməyinə təlabatı artırmışdır. Bu dövrdə tayfalararası toqquşmaların artması, şəhər dövlətlərin yaranması kişilərin siyasi həyatda da fəaliyyətini artırmış, onların cəmiyyətdə üstün mövqe qazanmasına səbəb olmuşdur. Bəlli olduğu kimi, Cənubi Qafqazın Orta Tunc dövrü abidələrində insan fiqurlarına rastlanmamışdır. Lakin Naxçıvan boyalı qabları üzərində və Gəmiqaya təsvirlərində xeyli insan rəsmlərinə rastlanmışdır. Bu baxımdan Trialeti və Karaşamb kurqanlarından aşkar olunan gümüş qablar üzərindəki insan rəsmləri diqqəti çəkir. Bu qabların üzərindəki insan təsvirlərinin geyimi ilə Qızılburun heykəlinin geyimi xeyli bənzərdir. Qədim Şərq ölkələri üçün xarakterik olan bu tip geyimlərə Ön Asiya relyeflərində, o cümlədən Anubaninin Qələbə abidəsində rastlanmışdır. Bu fiqurun geyimi ilə Qızılburun boyalı küpəsi üzərindəki insan təsvirlərinin geyimləri də bənzərdir.

Araşdırmalar göstərir ki, keramika nümunələrindəki həndəsi ornamentlər quş, at, it və digər heyvan təsvirləri insanların dünyagörüşünü əks etdirmişdir. Mifik rəsmlərin də yer aldığı bu tip təsvirlər qədim insanların ideoloji təsəvvürləri ilə də bağlı olmuş, onların zəngin mənəvi dünyasını əks etdirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Вахшәлиев V.B. Нахçıванın qədim əkinçi-maldar tayfalarının mənəvi mədəniyyəti. Bakı: Elm, 2004, 320 s.
2. Əliyev V. Azərbaycanca Tunc dövrünün boyalı qablar mədəniyyəti. Bakı: Elm, 1977, 164 s.
3. Əliyev V. Qədim Naхçıvan. Bakı: Elm, 1979, 77 s.
4. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку, Элм, 1982, 316 с.
5. Алиев В. Г. Культура эпохи средней бронзы Азербайджана. Баку, Элм, 1991, 256 с.
6. Антонова Е.В. Обряды и верования первобытных земледельцев Востока. М., Наука, 1990.
7. Раевский Д.С. Модел мира скифской культуры. М., Наука, 1985, 256 с.
8. Рыбаков Б.А. Космогония и мифология земледельцев энеолита. Советская археология, 1965, № 1, с. 13-33.
9. Burney С.А. Excavation in Azerbaijan, Naftavan VI Period. London, 1983, 364 s.

РЕЗЮМЕ

**ТУРАН ГАШИМОВА, ВЕЛИ БАХШАЛИЕВ
ВЕРОВАНИЯ, ОТРАЖЕННЫЕ НА ПОЛИХРОМНО РАСПИСНЫХ
КЕРАМИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЯХ НАХЧЫВАНА**

Определенная группа культуры расписной керамики Нахчывана представлена полихромными расписными керамическими изделиями. Подобна керамика, находилась почти во всех поселениях эпохи средней бронзы. Орнаменты полихромно расписной керамики состоят от геометрических узоров, а также изображений человека и животных. Керамические изделия, украшенные различными композициями, в которых включены изображения человека и животных особенно распространены на конечном этапе эпохи средней бронзы. Исследования показывают, что геометрические орнаменты керамических изделий, а также изображения птиц, лошадей, собак и других животных были связаны идеологическими представлениями древних людей. Подобные изображения, в которых включены также мифологические рисунки отражают богатую духовную культуру людей того времени.

Ключевые слова: Нахчыван, эпоха средней бронзы, полихромно расписная керамика, идеология, духовная культура.

SUMMARY

**TURAN HASHIMOVA, VELI BAKHSHALIYEV
THE BELIEFS REFLECTED IN POLYCHROME PAINTED
POTTERY OF NAKHCHIVAN**

The certain group of painted ceramics culture of Nakhchivan is presented by polychrome painted pottery. The ceramics is similar was found in all Middle Bronze Age settlements. Ornaments of polychrome painted ceramics

consist from the geometric patterns and also images of the person and animals. The pottery decorated with various compositions which are included images of person and animals is especially widespread at a final stage of Middle Bronze Age. Researches show that geometrical ornaments of pottery and also images of birds, horses, dogs and other animals were connected by ideological representations of ancient people. Similar images in which also mythological drawings are included reflect rich spiritual the cultures of people of that time.

Keywords: Nakhchivan, Middle Bronze Age, polychrome painted ceramics, ideology, spiritual culture.

